

Ceditçi Bir Aydın Olarak Sadri Maksudi'nin Erken Dönem Çalışmaları

Early Works of Sadri Maksudi as A Jadidist Intellectual

Alper
ALP¹

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih, Ankara Türkiye
e-mail: alper.297@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 23.7.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 17.9.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Alper ALP
alper.297@gmail.com

Atrf /Cite this article:
Alp, A. (2024). The Mediating Role of
Psychological Contract Violation in The
Relationship Between Employees'
Perception of Nepotism and Organizational
Cynicism. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 243-251.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Çalışmamızda aile çevresi büyükleri ve öğrenim süreci bağlamında ceditçi bir çevrede, ceditçilik hareketinin hızla yükseldiği ve toplumsal taban bulduğu sıralarda yetişen Sadri Maksudi'nin bu süreç ve çevrenin etkisi doğrultusunda ortaya koyduğu ilk çalışmalar tanıtılmıştır. Sadri Maksudi'nin toplumsal meseleleri ele almaya başladığı, bu meselelerin çözümüne elinden geldiğince eserleri ile katkı vermeye çalıştığı faaliyetlerinde ilk yıllarından itibaren ceditçi bir yaklaşıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Makalede incelemeye konu olan metinler Sadri Maksudi'nin Milli Roman Maişet, İlm-i Arz ve İngiltere'ye Seyahat adlı kitapları ile Yıldız gazetesinde halka siyaset kavramlarını öğretmek üzere yazdığı yazılardan oluşmaktadır. Maksudi, Maişet romanı ile öğretici bir üslupla toplumsal meseleleri ele alan ilk edebi metinlerden birini yazan aydınlardan olmuştur. İlm-i Arz ceditçi okulların ders kitabı ihtiyacını karşılamaya dönük çabaların bir ürünüdür. İngiltere'ye Seyahat, İsmail Gaspıralı başta olmak üzere ceditçi aydınların gelişmiş ve müreffeh toplumların örnek alınacak yönlerini ön plana çıkardıkları anlatımlara benzer içerikte bir eserdir. Yıldız gazetesindeki yazıları ise halka siyaset konusunda bilgi vermenin vasıtası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ceditçilik, İngiltere'ye Seyehat, İlm-i Arz, Milli Roman Maişet

Abstract

In our study, the first Works of Sadri Maksudi, who grew up in a jadidist environment where the elders in the family and progress process continues, where the jadidism movement was rapidly rising and at the social base, were introduced. Sadri Maksudi's social issues began to be addressed, and during the time when the solution to this issue was achieved, it was determined that he had a jadidist approach in production and contribution share from the first years. The texts subject to analysis in the article consist of Sadri Maksudi's books called National Novel Maişet, Geology, Travel to England and the articles Written in Yıldız newspaper to teach the public the concepts of politics. Maksudi was one of the intellectuals who wrote one of the first literary texts dealing with social issues in an instructive style with his novel Maişet. Geology is a product of efforts to meet the textbook needs of jadidist schools. Travel to England is a work with a content similar to the narratives put forwards by Jadidist intellectuals, especially İsmail Gaspıralı, to take the example of developed and prosperous societies. His articles in Yıldız newspaper became a means of informing the public about politics.

Keywords: Jadidism, Travel to England, Geology, National Novel Maişet

Giriş

Ceditçilik hareketinde başta gelen hedef temel eğitim seviyesinden başlayarak modern bir eğitim sistemi kurmak böylece yetişmekte olan genç nesle o günkü dünyada kültürel ve mesleki donanımları ile ayakta kalabilecek niteliklere ulaşmalarında yardımcı olmaktır. Bu hedefe yönelik olarak kamuoyu desteğini sağlamak için basın ve yayın faaliyetleri vazgeçilmez bir role sahiptir (Zagidullin, 2014: 362-363). Modern bir toplum olma yolunda aydın zümrenin rehberliği ve yeteneklerine göre gerekli eğitim öğretim sürecinden geçmiş olan kadınların katkısı, toplumsal dayanışma ve örgütlü topluma yönelik hedefler başlıca hassasiyet gösterilen konular olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın büyük gayretleri ile onun önderliğinde bu prensipler etrafında Kırım, Kazan, Kafkasya başta olmak üzere Rusya Türklerinin önemli şehirlerinde aydınların, ulemanın, sanayici ve tüccarın birleştiği birer muhit meydana gelmiş ve gelişmesini Çarlık döneminin sonuna kadar sürdürmüştür. Sadri Maksudî de aile çevresi sayesinde erken yaşlardan itibaren bu muhit içerisinde bulunmuş, eğitimi, donanımı ve olgunluğu arttıkça daha kapsamlı katkıları ile ön plana çıkmış bir aydındır.

1880 yılında dünyaya gelen Sadri Maksudî ilköğrenimine babasının nezaretinde doğduğu köy olan Taşsu'da başlamıştır (Abdullin,2000: 18). Kazan'daki medrese tahsilinin başlangıcından itibaren ise ağabeyi Ahmet Hadi Maksudî'nin rehberliğinde ceditçi esaslar çerçevesinde bir öğrenim hayatı geçirmiştir. 1895/1896 öğretim yılında Hadi Maksudî ile birlikte Kırım'da bulunması önemli dönüm noktalarından biridir. İsmail Gaspıralı'nın maiyetinde Hadi Maksudî öğretmenlik yaparken, Sadri Maksudî de öğrenimini sürdürmüştür. Sadri Maksudî böylelikle hem ceditçi eğitim prensipleri ile hem İsmail Gaspıralı ile daha çocukken tanışmıştır (Ayda,1991: 15-18). Kazan'a döndükten sonra 1897-1901 yılları arasında Tatar-Rus öğretmen okulunda okuyarak modern Rus eğitim sistemine de vakıf olmuştur (İbragimova,2005: 236). Bu alandaki birikimlerinde 1804 yılında açılan ve Rusya'da kuruluş tarihi bakımından üçüncü sırada olan Kazan İmparatorluk Üniversitesinin de önemli katkısı olduğu söylenebilir. Çünkü bu üniversite olarak Kazan şehrinin bir kültür ve bilim merkezi olmasında en başta gelen etkenlerden biriydi. Ceditçiler için kendi toplumlarına dönük gerçekleştirmek istedikleri yeniliklerin varacağı hedefler açısından bir model teşkil etmekte idi.

Bu dönem Sadri Maksudî'nin aynı zamanda ceditçi bir dünya görüşü ile ilk eserlerini vermeye başladığı yıllardır. Maksudî, Tatar-Rus Öğretmen okulundaki arkadaşlarına nispeten yaşça biraz daha büyük olması sebebiyle özellikle 3. Sınıfta ciddi felsefi ve bilimsel kitaplar okumaya ağırlık vermiş, özellikle Jean Jack Russo'nun kitaplarını elinden düşürmeme derecesinde okumuştur. Fransızca öğrenme arzusu da bu eserler sayesinde uyanmıştır. Diğer yandan Rusya'daki Müslüman aydınlar arasında din ile bilimin uzlaşmasının mümkünlüğü veya imkansızlığı konusu hararetle tartışıldığı için fen bilimleri ile de ilgilenmeye başlamıştır. Bu konu ceditçilik-kadimcilik ekseninin belirleyicilerinden biri olmuştur. Kendisi din ile bilimin çatışmadığını Rusça eserlerden istifade ederek ortaya koymak istemiştir. Bu düşünce ile daha önce duyduğu Darwin'in doğal seçim teorisi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak arayışına girmiş böylece Kliment Arkadyeviç Timiryazev'in Charles Darwin ve Öğretisi adlı kitabını incelemiştir. Sadri Maksudî, kitapta İslam itikadına aykırı bir husus görmediğini de belirtmektedir (Maksudî, 1914: 87-92).

1902-1906 yılları arasında Fransa'da yüksek tahsilin tamamlayarak Kazan'a dönmüştür (Hesenov,1999: 6-7). Artık ceditçi hareketin seçkin aydınları arasında yerini alabilecek bir donanıma sahip bir genç olarak Devlet Dumasına seçilmiş, görev yaptığı süre boyunca Rusya Müslümanları adına önemli konularda çalışmalar yürütmüştür.

1. Ceditçi Ders Kitabına Örnek Olarak İlm-i Arz

19. yüzyılın sonlarında Rusya Müslümanlarının yaşadıkları bölgelerde hızla yayılan ve sayısı artan ceditçi mektepler için önemli bir ihtiyaç olarak yeni öğretim metotlarına uygun, yeni derslerle ilgili nitelikli ders kitaplarının hazırlanması, temin edilmesi meselesi ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyaç önemli oranda Rusça ve Osmanlı Türkçesinden çeviriler yoluyla karşılanmıştır (Aşmarin, 2002:34).

Bu konuda kendisine en yakın örnek ise ağabeyi Ahmet Hadi Maksudî'dir. Hadi Maksudî 1892 yılında Muallim-i evvel adlı usul-i cedide göre alfabe öğretimini işleyen ders kitabını yayınlayarak hem Sadri Maksudî hem de

diğer ceditçiler için erken bir örnek teşkil etmiştir (Salnikova, Galiullina, 2014: 50-51). Sadri Maksudi'nin ceditçi bir genç olarak ilk eserinin jeoloji konusunda hazırladığı ve 1899 yılında yayınlanan İlmü'l-arz başlığıyla basılmış bir kitapçık olduğu bilinmektedir. Bu durum eserin dönemin kültürel ve sosyal değişim iklimine uygun olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Ceditçiler pratik çözüm tarzlarını bu alanda da göstermişler ve eksikliği gidermede en çabuk sonuç verecek yöntemi benimsemişlerdir. Sadri Maksudi bu doğrultuda harekete katılarak Rusça ve Türkçe ders kitaplarından faydalanıp böyle bir eser vücuda getirmiştir.

İlm-i arz adlı eserinin önsözünde tabiat bilimleri kavramı açıklandıktan sonra jeolojinin bu sınıfta değerlendirilen yeryüzü tabakalarını ve madenlerini inceleyen bir bilim dalı olduğu belirtilmektedir. Yine önsözde verilen bilgilere göre 29 sayfalık bir kitapçık değil 150 sayfalık daha büyük bir ders kitabı olarak planlanmıştır. Ancak baskı masraflarının artmasından endişe ederek hazırladığı kitabın kısa bir özetini yayınlamıştır. Kitabı kısaltmasındaki başka bir temel sebep Tatarca'nın o dönemde bilimsel terimler bakımından yeterli birikime sahip olmamasıdır (Maksudi, 1899: 2).

Kitapta kısa ara başlıklar halinde jeoloji biliminin ortaya koyduğu bilgileri aktarmıştır. Yeryüzü hakkında geçmişteki düşünceler başlığı altında dünyanın şekli, evrendeki konumu ile ilgili en eski görüşleri ve bugünkü bilgilerin yolunu açan yaklaşımları özetlemiştir. Dünyanın şekli ve hareketleri, dünyanın büyüklüğü, yeryüzü tabakaları, yer kabuğu, fosiller, yeryüzünün şimdiki şekli, volkanlar ve onların kuvveti ile meydana gelen değişiklikler, yükselti ve çöktürmeler, Su kuvveti ile meydana gelen değişiklikler, dağlar, sıradağlar, Su kaynakları ve ırmaklar bu kitapçıkta yer alan diğer konu başlıklarıdır (Maksudi, 1899: 35).

Bu çalışması ile Sadri Maksudi, dönemin en önde gelen Ceditçi aydınlarını örnek aldığını göstermiştir.

2. Ceditçi İlkelerin Romanı Maişet

Geleneksel toplum eleştirilerine dair ilk eser Musa Akyiğitzade tarafından yazılıp 1886 yılında yayınlanan Hüsameddin Molla adlı romanıdır. Akyiğitzade'nin bu eserinde ana kahramanlar Hüsameddin Molla adlı genç ve idealist bir din görevlisi ile müstakbel eşi Hanifedir. Hüsameddin molla toplumu hurafelerden kurtarmaya, hürriyet duygusu aşılama çabası olan bir toplum önderidir. Bu ilk örnekten sonra geleneksel toplumdaki aksaklıkları eleştiren ve ceditçi yaklaşımı destekleyen pek çok eser yayınlanmıştır (Gaynullin, 1978: 15-17).

Sadri Maksudi'nin kaleme aldığı Maişet adlı romanı bu akıma dahil olan, onun ceditçilik hareketine şahsi faaliyetlerinin başlangıç aşamasında yaptığı mütevazı bir başka katkıdır. Tatar toplumunun geleneksel yapısı içerisindeki aksaklıklar, toplumun elit kesimini oluşturan varlıklı kesim ile ulemanın ilişkileri, yanlışları, ortaya konulmakta ve eleştirilmektedir. Bu gidişi değiştirmek ve millete hizmet etmek isteyen bir iradenin varlığı idealist bir genç olan Fatih karakteri üzerinden onun düşünceleri, bazı davranışları ile örneklendirilerek vurgulanmaktadır. Romanın ana karakterleri ve ideal tipleri genç Fatih ile müstakbel eşi Rabia'dır.

Romanda tasvir edilen Halit Ağa, kadimci medreseleri destekleyen geleneksel toplum dokusunun temsilcisi bir tüccar tipidir. Eğitim öğretimin bir uzmanlık alanı olduğunun farkında olmayan, verdiği maddi destek sebebiyle medresedeki öğrenci kadrosundan, verilen derslere kadar her hususa müdahil olma hakkını kendisinde gören bir kişiliktir. Ticaretteki başarısı ve sahip olduğu zenginlik sebebiyle kendisini her konuya hâkim, her meselede yeterli gören bir insandır. Bu özgüveni sebebiyle ilmi konularda sık sık gülünç duruma da düşmektedir. Maksudi, Halit ağayı tanımlarken Tatarca'da zengin fakat cahil ve görgüsüz kimseler için kullanılan "Baygura" (Zilayeva ve Abdrahmanova, 1977: 1/111) kelimesine yer vermektedir. Kendisine danışmayan, yardım istemeyen gençlerden başarılı olanları çekemiyor, onları engellemek için gereken vasıtalara başvuruyordu. Ayrıca kadınlara düşkünlüğü de dikkatlerden kaçmıyordu. Bütün bu nitelikleri ile toplum hayatına çağın gereklerine göre katkı yapma bilgi, beceri ve donanımından uzak bir kişiliktir (Maksudi, 1900: 2-11).

Halit ağanın altmış yaşını geçmesine rağmen 16-17 yaşında genç bir kızla evlenme teşebbüsü hikâyenin ana safhalarından biridir. Hüseyin ağa adlı bir tüccarın kızı olan Rabia'nın ailesine çöpçatan göndermesi ile konuya dahil edilmişlerdir. Bu kısımda Maksudi toplumdaki bazı gelenekleri sert biçimde eleştirmekten geri durmamıştır. Kızın kendisi ve annesi böyle bir evliliğe karşı olmasına rağmen babası kendisine kıyasla çok daha büyük servete

sahip Halit Ağa ile kızını evlendirmeyi işlerini geliştirmek için bir fırsat olarak görmüş ve kızının yaşlı da olsa varlıklı bir insanla evlenmesine izin vermiştir. Gelenekler doğrultusunda babası uygun görüp razı olduktan sonra kızın rızasına bakılmamaktadır. Böylesi evlilikler dönemin Tatar toplumunda seyrek görülen bir durum da değildir. Bu sebeple Maksudî, ailenin toplum için önemini vurgulamış, sağlıklı bir aile yapısının genç fertler arasında yapılacak evliliklerle mümkün olabileceğini savunmuştur (Maksudi, 1900: 12-22).

Bu aşamada, romanın esas karakteri Fatih okuyucuya tanıtılmaktadır. Fatih idealist bir gençtir. Milletine faydalı olmak hayatındaki en önemli amaçtır. Bütün toplumsal meselelere ve faaliyetlere bu bakış açısıyla yani aslında ceditçi bir tavırla yaklaşmaktadır. Örneğin Tatar gençlerinden batakhane benzeri eğlence yerlerine gidenleri kusurlu buluyor, buralarda vakit kaybetmek yerine halkına faydalı işlere kafa yormak gerektiği kanaatini ortaya koyuyor. Varlıklı ailelerin gençlerini harekete geçmeye, örneğin yetiştirme yurtları kurmaya böylelikle yetim çocukların iyi beslenip, eğitim almalarını sağlayarak toplumla uyumlu bireyler haline getirilmelerine katkı yapmaya davet ediyor. Halkının pek çok meselesi olduğunu bu meselelerden bazılarını anlayacak bilgi ve donanımına sahip olmadıklarını, bu sebeple onların görebildikleri eksiklikler üzerine yoğunlaşmalarını başlangıç için doğru bulduğunu ifade ediyor.

Fatih çok terbiyeli, yaramaz fikirler taşımayan bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Fatih'in böyle güzel özelliklerle yetişmesinde onunla en son ilgilenen halfe Kamil Efendi'nin büyük payı olduğu vurgulanmaktadır. Hikayede Fatih'in ona tesadüf etmemiş olsa bu kadar seçkin niteliklere sahip olamayacağı söylenirken bu yetersiz eğitim sistemi ve kurumlarının nadir de olsa faydalı sonuçlar çıkarabilen kişileri barındırdığı kanaatine gönderme yapılmaktadır. Kamil efendi zeki ve çalışkan bir talebe olduğu için İslam bilimlerinde iyi derecede malumat sahibi olduğu gibi kendi ilgisi doğrultusunda *Osmanlı lisanı* ve Rus edebiyatını anlayacak dereceye gelen böylelikle Rus, Osmanlı ve Arapça Mısır gazetelerini takip etme imkânına da sahip olduğu için dünya çapında güncel gelişmelerinden haberdar bir halfe olarak tanımlanmaktadır. Fatih'e dini bilimlerin yanı sıra coğrafya, tarih, hesap dersleri vermiştir ki bunlar o devirde ceditçi bir eğitimcinin taşıması gereken genel özelliklerdir (Maksudi, 1900: 26-32). Kamil Efendi'nin Fatih'i kötü alışkanlıklara yönelmesini engellemek ve onu toplum için faydalı işler yapmaya teşvik etmekte de katkısı olduğu anlatılarak eğitim sürecinin ceditçi hareket açısından içeriğinin ne olması gerektiği açıklanmış oluyordu.

Eğitim sürecinde öğretmenlerin rolünü Rabia'yı tanıtırken bir kez daha vurgularken Maksudî aynı zamanda kadınların eğitiminin toplum için önemini de hatırlatmış oluyordu. Rabia diğer Tatar kızları gibi üstadbike adı verilen bir kadının evinde öğrenim görüyordu. Bu öğretim tarzının kusuru eğitim içeriğinin tamamen üsadbikenin tahsiline, bilgi birikimine bağlı olmasıydı. Bu eğitimler arasında kendileri dahi okuma yazma bilmeyenler vardı. Ancak Rabia'nın üstadbikesi bir hattat kızı olduğu için okuma yazma becerisi üst seviyede idi. Bu sayede Rabia da okuma yazmayı iyi öğrenmiştir (Maksudi, 1900: 37-38).

Milletini seven, halkına bağlı bir genç olarak Fatih kendi halkı gibi yaşamak istemektedir. Bu sebeple eşinin de milletinin gelenek ve göreneklerini bilen, halkın okuduğu eserleri okuyan bir hanım olmasını istemektedir. Rabia'da bu özellikleri bulmuştur. Rabia, üstadbikesi Mahire sayesinde Elifba, Kesikbaş, Yarım Elma, Bakırgan, Yusuf ile Züleyha, Muhammediye gibi kitapları ders olarak okumuştur. Tahsile çok hevesli ve çalışkan bir kişilik olarak Rabia'nın iyi bir edip veya yazar olabileceken sınırlı öğrenimi sebebiyle bu vasfı kazanamadığı anlatılırken Tatar kızlarının o dönemdeki genel durumuna ve ortak kaderine işaret edilmektedir. Kız çocuklarının iyi eğitim alma imkânına kavuştukları takdirde şahsen çok daha nitelikli hale gelebilecekleri ve topluma bu sayede büyük katkılar yapabilecekleri düşüncesi işlenmiştir. Bununla birlikte geleneklerin esiri olan aileler sebebiyle o sıralarda binlerce kız çocuğu cüzi bir eğitim alma imkânı dahi bulamayıp cahil kalmakta idi. Bu kızların edebiyattan aldığı hisse o dönemde evlerde okunan "Üç oğlu olan ihtiyar", "Evladı olmayan padişah" gibi hikâyelerdi (Maksudi, 1900: 39-50).

Fatih, meşakkatli bir süreçten ve mücadelelerden sonra Rabia ile evlenme muradına erişmiştir. Rabia'nın bilgi ve kültürünü genişletmeyi vazife edinmiştir. Dini, itikadî konularda belli bir bilgi düzeyine sahip olsa da Fatih ona İslam dininin ortaya çıkış sürecini, Hz. Muhammed'in sireti, İslam tarihindeki önemli şahısların hayatlarını, İslam

dinine ve İslam ümmetine katkılarını öğretmeye çalışmıştır. Gazete okurken Rabia'nın dikkatini çeken konularda yönelttiği soruları da ayrıntılı ve özenli cevaplayarak yine onun bilgi ve kültürünü genişletmeye çalışıyordu. Yeni çıkan kitaplardan eşinin yararlanabileceği konuları içerenleri seçip almakta idi. Bütün bunlar ceditçilerin eğitim alanına ve özellikle kadınların eğitilmesine verdikleri önemi yansıtan davranışlardır. Rabia'nın da Osmanlı edebiyatını anlayacak derecede kendisini geliştirmesi Osmanlı gazete ve kitaplarını takip ederek buradan edindiği bilgileri çevresiyle paylaşması ceditçilerin toplumsal bakış açısını romana yansıtan önemli örneklerdir.

Roman, Fatih'in oğlu ile ilgili hedefleri ve onun doğumuyla sona ermektedir ki bu son kısmı da topluma ceditçi hareketin vermek istediği mesajlarla donatılmıştır. Fatih oğlunun terbiyeli, İslam ruhu ile yetişmiş, alim, dindar, hamiyetli, milli değerlere bağlı bir kişi olmasını istemektedir. Milletine, dinine; dili, faaliyeti ve malı ile faydalı olacak bir adam olmasını Allah'tan dilemektedir. Milletinin terakkisi için çalışan böylelikle dünyada güzel bir nam bırakan bir adam olması oğlu adına en büyük emelidir (Maksudi, 1900: 74-78).

Sadri Maksudi, ceditçi ilkeler ve yöntemlerle eğitim yapan mektep hayatından sonra, Tatar-Rus öğretmen okulunda edindiği bilgi ve donanım ile ceditçi hareketin güçlenmeye başladığı bir devrede sosyal konularda yaşanan değişimleri ele alan romanı ve ders kitabı mahiyetindeki çalışmasını yayınlamak toplumsal süreçleri yakından takip etmiş olduğu gibi bu süreçlerde aktif rol oynayacağını çok erken yaşlardan itibaren göstermiştir.

3. Ceditçi Değerlendirmeler Bakımından İngiltere'ye Seyahat Eseri

1909 yılında İngiltere'ye Devlet Duması Temsilcileri heyetinin yaptığı resmi ziyarette Sadri Maksudi de bulunmuştur (Maksudi, 1914: 4). Bu resmi seyahat programı ile ilgili anıları öncelikle Yıldız gazetesinde tefrika olarak çıkmıştır. Maksudi daha sonra bu anıları bir kitapta toplayarak yayınlamıştır (Emelyanov, 1915: 10). Bu gezide pek çok resmi ve hususi görüşmeler yapmıştır. Zaman zaman Rusya Müslümanları arasında gelişmekte olan ceditçi hareketin mücadele sahaları ile ilgili konular gündeme gelmiştir. Londra gezisinin beşinci gününde İngiltere'nin Eski Mısır Genel Temsilcisi Evelyn Baring'in evinde davet üzerine bulunduğu sırada da bu çerçevede konular gündeme gelmiştir. Bu ziyarette ortaya konulan fikirler ceditçi prensipler açısından oldukça dikkate değerdir. Baring, Müslümanların vakit geçirmeden Avrupa medeniyetini kabul ve tatbik etmeleri gerektiğini aksi halde çok ağır problemlerle karşı karşıya kalacaklarını, İslam dini ile Avrupa medeniyetinin imtizah edemeyeceğini söyleyenlere katılmadığını, İslam dünyasının içinde bulunduğu aciziyetin cahillikten kaynaklandığını, bu yönü ile orta çağ Avrupasına benzediklerini ileri sürmüştür. Eğer, yok olmak ve çürümek istemiyorsa İslam dünyasının tez elden eğitime ağırlık vermesi ve ilerleme yoluna girmesi gerektiği kanaatini ortaya koymuştur (Maksudi, 1914: 92-94).

Maksudi, öğrencilik yıllarında eserlerini okuduğu Dickens'ı Londra gezisi sırasında hatırına getirerek ahlak ve iyilik yönünü geliştirmek isteyenlerin mutlaka okuması gereken bir yazar olarak takdim etmiştir. Jean Jacques Rousseau, Tolstoy ve Victor Hugo'yu da bu tarz birer yazar olarak değerlendirmektedir.

Rusya Müslümanlarının hemen her vilayette kurmaya başladıkları hayır cemiyetlerinin toplumsal hayatta sahip olabileceği önemli konuma da İngiltere'den örnek vermiştir. Bu sıralarda, Londra'da fakir halkın sayısı azımsanmayacak kadar çok olsa da onların hayat koşullarını düzeltmek için çalışan yaklaşık 2 bin hayır cemiyeti bulunmaktaydı. Düşkünler evi, hastaneler, yetiştirme yurtları ve sair alanlarda faaliyet gösteren hayır cemiyetlerinin yıllık geliri 5 milyon sterlin idi. Her pazar günü kiliselerde hayır cemiyetleri için toplanan para 40 bin sterlini bulmaktaydı. Ayrıca haftada bir gün hayır cemiyetine üye kadınlar tarafından yapılan bağış toplama faaliyetlerinde yaklaşık 15 bin sterlin toplanmaktaydı (Maksudi, 1914: 108-110).

Sadri Maksudi, bulunduğu uluslararası toplantılar ve davetler sonrasında gözlemlediği üzere Fransızca'nın uluslararası düzeyde en muteber dil olduğunu belirtmiş ve genç okurlarına Rusça dışında fırsat buldukları takdirde Fransızca öğrenmelerini tavsiye etmiştir (Maksudi, 1914: 108-110). Rusya Müslümanları ve Kazan Tatarlarının ceditçi rehberlerinin topluma önderlik edecek aydınların yetişmesi sürecini hızlandırmak için Avrupa ve Rusya'da tahsil yapmaya gençleri sıklıkla teşvik etmekte oldukları bir dönemde Sadri Maksudi'nin bu tavsiyesi dikkate değerdir.

4. Ceditçi Siyaseti Ortaya Koyan Makaleleri

II. ve III. Duma'da, 1907-1912 yılları arasında Kazan Vilayeti temsilcisi olarak bulunduğu dönemde Müslüman Fraksiyonunun en etkili ve önde gelen üyelerinden biri olarak sivrilmiştir (Usmanova, 2006: 22-36). Yıldız gazetesinde meşrutiyet rejimi, parlamento'nun görev ve yetkileri, çalışma usulleri, kanun görüşmeleri, siyasi partiler ve bunların programları, Müslüman fraksiyonunun çalışmaları hakkında geniş bilgiler vermiştir. Böylelikle hem Duma etrafında gelişen siyasi olayları halka aktarmış hem de kendi kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Duma'dan Mektup, Hesapname gibi başlıklarla yazdığı yazılar dikkate değerdir. İlk makalelerinden birinde Meclisin oluşumu ve işleyişi anlatarak meşrutiyet idaresi ve siyasal hayat hakkında hazırlığı ve birikimi olmayan Rusya'daki Müslüman halka temel ve genel bilgiler vermeyi hedeflemiştir.

Millet meclislerini buldukları her ülkede genellikle dört yüz beş yüz kadar üyeden oluşan büyük bir cemiyet olarak tanımlamıştır. Millet meclislerinde üye sayısını daima çok olmasının iki esasa dayandığını, bunlardan birinin memlekette mevcut bütün vilayetlerin, bütün milletlerin veya halkların mecliste kendilerine mahsus bir vekil buldurmak istemelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Diğerinin ise bir yerde çeşitli menfaatleri sebebiyle bir arada olan adamlar, ne kadar çok bulunursa bütün memleket için bir orta menfaat, vasati hakikat bulunabileceği fikri olduğunu aktarmıştır. Çok üyeli meclislerin meseleyi açmak, etraflıca izah etmek, ortak hakikati ileriye götürmek nokta-yı nazarından fevkalade faydalı olduğu görüşünü dile getirmiştir.

Çok sayıdaki üye ile meclisin nasıl bir çalışma sistemi geliştirdiğini halka açıklamıştır. Büyük meclislerde, dört beş yüz kişinin bir yere toplanıp ameli iş görmesi kolay olmadığından, Bir millet meclisi için bütün üyeleriyle birlikte bir kanun tasarısı tertip etmek yahut verilen tasarımı ayrıntısıyla incelemek fevkalade güç olacağını anlatmıştır. Bu sebeple böyle ameli işleri görmek için millet meclislerinin daima komisyonlar seçerek çalıştığını vurgulamıştır. Terim açıklamalarını da ihmal etmeyerek komisyon kelimesinin Fransızcadan geldiğini; teslim, emanet heyeti diye tercüme edilebileceği bilgisini vermiştir. Millet meclisinin her bir mühim meseleyi derinlemesine öğrenmek için o mesele hakkında bir nevi ihtisası olan kişilerden mürekkep bir komisyon seçtiğini anlatarak söz konusu kurulun oluşumu ve mantığı hakkında bilgi vermiştir. Millet meclislerinde işin en ağır tarafları komisyonda icra edildiği için komisyonlara uygun kişileri seçmenin önemine dikkati çekmiştir. Komisyonlar seçilip, belirlenmedikçe millet meclisinin iş görmesi mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Başkanlık divanını seçtikten sonra komisyon seçimlerine geçildiğini, komisyonlar arasında en önemlilerinin ise bütçe ve finans komisyonları olduğunu aktarmaktadır (Maksudi, 1907: 2). Bu üslubu tam bir ceditçi aydına göredir. Tatar halkına bu alanda bir öğretmen tavrı ile temel prensipleri öğretme gayreti içinde olduğu görülmektedir.

Hesapname başlıklı makalelerinde ise öncelikle Müslüman milletvekillerinin Duma'da sergileyecekleri çalışma tarzının esaslarını ortaya koymuştur. Müslüman Fraksiyonu halinde teşkilatlanıp, bütün Müslüman Milletvekilinin birlikte iş görmelerine çalışılacağını, Müslümanların zararına kanunlar çıkmasına karşı durmanın temel varlık sebeplerinden biri olduğunu, Müslümanlar için zaruri ve istenen işlerin, kanunların Duma vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılacağını, yeri geldiğinde, fırsat çıktığında umumî meselelerde görüş bildirmekle birlikte, daha çok Müslümanlarla ilgili meselelerde Duma kürsüsünden konuşmalar yapılacağını ilan etmiştir (Maksudi, 1907: 2-3).

Müslüman Fraksiyonunun hedeflenen çalışma tarzını bu şekilde ortaya koyduktan sonra II. Duma'da yapılan işleri bu başlıkla devam eden yazı dizisiyle ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur (Maksudi, 1907: 1-2). Maksudi, bu tavrını III. Duma üyeliği sırasında da devam ettirmiştir. Seçilmesini engelleyen kanuni bir düzenlemeyle IV. Duma'da yer almamış ancak gazete toplumsal konularda yazılar yayınlamaya devam etmiştir.

Sonuç

Sadri Maksudi ceditçi hareketin yetiştirmek istediği milli aydın tipi için ideal örneklerden biridir. Kazan ceditçiliğinin önde gelen isimlerinden biri olan ağabeyi Hadi Maksudi'nin yönlendirmeleri ve katkıları, İsmail

Gaspıralı'nın yanında geçirdiği bir yıl, mektep tahsilinin devamında Rus ve Avrupa eğitim kurumlarında tamamladığı tahsili onu çok genç yaşta toplumsal önder görevini üstlenebilecek bir donanıma taşımıştır.

Sadri Maksudî genç bir aydın gözüyle toplumsal konularla yakından ilgilenmiş, ceditçilik prensiplerini benimseyen bir genç olarak edebi, pedagojik ve siyasi çalışmalarını bu ideal ve hedef doğrultusunda gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Milli Roman Maişet eseri konusu ve içeriği bakımından ceditçilik hareketinde bir devreyi temsil etmektedir. Bu devre Tatar halkına modern dünyanın gereklerini, kendi toplumlarındaki eksik yönleri, yanlış giden hususları göstermeye dönük sosyal konulu ve didaktik edebi eserlerin verildiği bir devredir. Öncülleri olduğu gibi bundan sonra da benzer içerikli pek çok roman ve hikâye Tatar edebiyatında yerini bulmuştur. Sadri Maksudî bu içerikte bir eser vererek mevcut literatürün genişlemesine katkı sağlamıştır. İlm-i Arz (Jeoloji) kitabıyla ceditçi okullardaki yeni eğitim anlayışı ile eğitimin içeriğindeki değişim ve gelişime dair önemli bir örnek ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Tatar dilinde terminoloji geliştirmeye büyük ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Kazan vilayeti milletvekili olarak Duma'ya seçildikten sonra Tatar halkı için yeni bir tecrübe olan siyasi partiler ve parlamento faaliyetlerini bir öğretmen hassasiyeti ile tanıtmış, açıklamış ve kamuoyu desteğini mümkün olduğu kadar üst seviyede ve canlı tutmaya çalışmıştır. Bütün bu yönleri ile hayatının bu dönemlerinde her aşamada bir toplum önderi anlayışıyla ceditçi amaç ve hedefler doğrultusunda eserler vermiş, çalışmalar yürütmüştür.

Kaynaklar

- Abdullin, Y. G. (1996). İcat hem Köreş Baskıçları. In Y. G. Abdullin (Ed.), *Sadri Maksudi* (pp. 18-28). Kazan: Tatarstan Fenner Akademiyese G. İbragimov İsemendege Tel, Edebiyat hem Tarih İnstitutu.
- Aşmarin, H. İ. (2002). Doklad H. İ. Aşmarina o tatarskih soçineniyah po geografii. In V. Yagku (Ed.), *Obzor Uçebnikov prinatih k upotrebleniyu v tatarskix konfessionalnih şkolah (mektebah v medresah) i izdannih bolşeyu çastyu za poslednee 3 goda (1911-1913)* (pp. 33-39). Kazan: İzdatelstvo İman.
- Ayda, A. (1991). *Sadri Maksudi Arsal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Emelyanov, A. İ. (1915). *Kratkiy Obzor Tatarsko-Muhammedanskoy Povremennoy Peçati za 1914*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Gaynullin, M. (1978). *Tatar Ediplere*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Hesenov, M. H. (1999). Sadri Maksudi-Tatar hem Törek Yanarışının Eşliklisi. In R. F. Möhemmetdinov (Ed.), *Sadri Maksudi Tarih hem Hezerge Zaman* (pp. 5-14). Kazan: Tatarstan Fenner Akademiyese Tarih İnstitutu.
- İbragimova, D. İ. (2005). *Kazanskaya Tatarskaya Uçitelskaya Şkola*. Kazan: İzdatelstvo Gasır.
- Maksudi, S. (1914). *Angliyaga Seyahat*. Kazan: Tipografiya Ümid.
- Maksudi, S. (1907, May 1). Duma'dan Hat. *Yıldız Gazetesi*, 2.
- Maksudi, S. (1907, July 15). Hesapname. *Yıldız Gazetesi*, 2-3.
- Maksudi, S. (1907, July 18). Hesapname- II. *Yıldız Gazetesi*, 1-2.
- Maksudi, S. (1899). *İlmü'l-arz*. Kazan: Tipografiya B. L. Dombrovskogo.
- Maksudi, S. (1900). *Milli Roman Maişet*. Kazan: Tipografiya Torgovogo Doma Bratyev Karimovih.
- Salnikova, A. A., & Galiullina, D. M. (2014). *Tatarskaya Alifba Natsionalniy Bukvar v Multikulturnom Prostranstve (konets XIX – naçalo XXI vv.)*. Moskva: İnstitut Teorii i İstorii Pedagogiki.
- Usmanova, D. (2006). *Deputatı ot Kazanskoy Gubernii v Gosudarstvennoy Dume*. Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo.
- Zagidullin, İ. K. (2014). *Tatarskoe Natsionalnoe Dvijenie v 1860-1905 gg.* Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo.
- Zilayeva, R. A., & Abdrahmanova, G. G. (1977). *Tatar Tilinin Anlatmah Sözligi*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search- ; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: